

Marek Osiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Oboczność *ir* // *er* ($\leq *r$) w *Księgach o gospodarstwie* (Kraków 1549, Helena Unglerowa)

1. Wstęp

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań nad zróżnicowaniem zakresu wariantywności graficznej i językowej poświadczonej w *Księgach o gospodarstwie* Piotra Krescentyna z 1549 roku. Szczegółowe informacje dotyczące założeń metodologicznych tego cyklu analiz wraz z charakterystyką jej podstawy materiałowej przedstawione zostały już w innych publikacjach [Osiewicz 2012c: 65–68; 2013a: 127–131; 2013b: 13–56; 2014a: 71–74; 2014b: 73–79; 2014c: 55–58]. Poniżej zamieszczono ich skrótową prezentację, umożliwiającą zapoznanie się z wynikami przeprowadzonej analizy bez potrzeby sięgania do innych tekstów.

Księgi o gospodarstwie to polskie tłumaczenie powstałego przed 1300 rokiem dzieła *Opus ruralium commodorum libri XII*. Jego autorem jest boloński lekarz i botanik, Petrus de Crescentiis [Kawecka-Gryczowa, red. 1983: 314; Rzepka, Wydra 1984: 375–376]. Podstawą niniejszej analizy jest pierwsza edycja *Ksiąg o gospodarstwie* opublikowana przez Helenę Unglerową w 1549 roku¹ (dalej skrót: *Cresc*). Autor polskiego tłumaczenia dzieła pozostaje nieznanym; przypuszcza się, że był nim Andrzej Glaber z Kobylina [Pankowicz 1979: 47–63; Kawecka-Gryczowa, red. 1983: 314; zob. też Karplukówna 1971: 39]² – teza ta jednak nie została wystarczająco udowodniona [Osiewicz

1 Pełen tytuł dzieła w tej edycji ma postać: *Piotra Krescentyna Księgi o gospodarstwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozličnych pożytkow, każdemu stanowi potrzebne*. Druga edycja dzieła, będąca przedrukiem pierwszej, ukazała się 22 lata później, w 1571 roku, w krakowskiej drukarni Stanisława Szarfenbergera, ze zmienionym tytułem *O pomnożeniu y rozkrzewieniu wżelákich Pożytkow, Ksiąg Dwoienaście: Ludziom Stanu kázdego, którzyby się wczéiwym Gospodarstwem bawili, wielce potrzebne á pożyteczne. Teraz ná wielu mieścach z niemálą pilnością poprawione á rozszerzone, y znowu drukowane*.

2 Wcześniej w osobie tłumacza upatrywano Andrzeja Trzecieckiego starszego [Bąk 1961: 43; Hrabec, Peplowski 1963: 48].

2013b: 42–44]. Tekst Unglerowej edycji *Ksiąg...* odznacza się pewną szczególną właściwością – zarówno badania typograficzne zabytku [Piekarski 1930: 424], jak i analizy grafoznawcze i językoznawcze [Osiewicz 2012c; 2013a; 2013b; 2014a; 2014b; 2014c] wykazały, że nie jest on jednolity. Z dokonanej przez Kazimierza Piekarskiego [1930: 424] analizy typograficznej zabytku wynika, że część tekstu od składki A do składki Q (dalej *Cresc.*) złożona została z wykorzystaniem kompletu czcionek stosowanego w drukarni Heleny Unglerowej około 1538 roku, zaś pozostałe składki (składki początkowe ze stroną tytułową, wstępem i rejestrem oraz składki R–Ii – dalej skrót: *Cresc.*) – dopiero po około 10 latach, w 1548 lub 1549 roku. Na poziomie pisowni i fonetyki zabytku zróżnicowanie to przedstawia się w sposób jeszcze bardziej skomplikowany – tekstowych granic występowania poszczególnych zjawisk graficznych i fonetycznych jest w *Cresc.* o wiele więcej, a lokalizacja części z nich jest zbieżna. Obserwację tę związane z organizacją pracy przy formowaniu tego obszernego tekstu³, a dokładniej: z jego podziałem na fragmenty opracowywane przez różnych zecerów (lub zespoły zecerskie). Tym samym zwrócono uwagę na fakt, że istotna część form graficznych i fonetycznych poświadczonych w *Cresc.* może pochodzić od składacza [Osiewicz 2012c: 67–68; 2013a: 128–129; 2013b: 33–38; 2014a: 128–130; 2014b: 84–85; 2014c: 56–57]. Taki wpływ pracowników drukarni na pisowniane i językowe ukształtowanie tekstu drukowanego był dotąd w sferze przypuszczeń [por. np. Zwoliński 1960: 61–106; Urbańczyk 1968: 155–186; Książek-Bryłowa 1986: 141–142; Migdał 1991: 71–91; 1999: 17–18; Lisowski 1999: 13–14; 2001: 11; Luto-Kamińska 2010: 20, 94, 100, 103, 227–228] – uwaga szeregu analiz poświęconych tekstowej dyferencjacji zjawisk graficznych i fonetycznych w *Cresc.* skupiła się więc w dużej mierze na próbach udowodnienia, że jej bezpośrednią przyczyną była działalność zecera [Osiewicz 2012c: 67–68; 2013a: 144; 2013b: 325–352, 399–406; 2014a: 144; 2014b: 84–85; 2014c: 75]. Za przesłankę świadczącą o odzeczerskim pochodzeniu danej formy graficznej czy językowej przyjęto zbieżność granicy lub granic jego występowania z drukarską, niepokrywającą się z podziałem treściowym delimitacją tekstu na składki – uznano bowiem, że miejsce, w którym kończy się składka (ale nie rozdział), jest z punktu widzenia podstawy rękopiśmiennej druku przypadkowe, niemożliwe do przewidzenia; zatem jedynymi osobami, które mogły za taką zbieżność odpowiadać, byli zecerzy [Osiewicz 2013b: 33–38].

3 Tekst *Ksiąg...* składa się z 183 892 wyrazów, zatem – wedle klasyfikacji objętościowej tekstów XVI-wiecznych zaproponowanej przez Władysława Kuraszkiewicza – należy do tekstów najdłuższych (powyżej 100 000 wyrazów) [Kuraszkiewicz 1966: XIV–XXV; por. też Osiewicz 2012a: 69].

Niniejszy artykuł dotyczy wariantywności grup *ir* // *er* będących kontynuantami psl. **r*. Zgodnie z przyjętymi założeniami główna część analizy poświęcona zostanie zagadnieniu tekstowego ograniczenia występowania poszczególnych wariantów i zbieżności ujawnionych granic tekstowych z odzeczską delimitacją zabytku. Z uwagi na stosunkowo niewielką frekwencję tekstową omawianych form, w sposób istotny ograniczającą możliwość precyzyjnego wyznaczania granic tekstowych występowania poszczególnych stanów obocznościowych, podstawą przedstawionego w niniejszym artykule wnioskowania o wpływie zecera na ukształtowanie językowe tekstu będzie odniesienie zróżnicowania tekstowej lokalizacji poszczególnych wariantów do segmentacji tekstu ustalonej podczas przeprowadzonej już analizy masowych zjawisk: graficznych (oznaczanie fonemów: /i/, /j/, /v/, /v̥/, /t/, /c/ i /s/ [Osiewicz 2013b]) i fonetycznych (oboczności: *się* // *sie* [Osiewicz 2013a], *jestli* // *jesli*, *między* // *między*, *-mdl-* // *-mgl-*, *-miesz-* // *-mięsz-* [Osiewicz 2014b], zjawiska wtórnej nosowości antycypacyjnej [Osiewicz 2014a], zjawiska podwajania spółgłoski *l* w pozycji interwokalicznej oraz procesów dysymilacyjnych i antycypacyjnych zachodzących w obrębie grup spółgłoskowych kontynuujących prasłowiańskie połączenia **sr̥*, **zr̥*, **žr̥*, **(s)tbc* i **(z)dbc* [Osiewicz 2014c]), a ściślej rzecz ujmując – zjawisko zawierania się obszarów o ograniczonej dystrybucji lub frekwencji analizowanych wariantów fonetycznych w obszarach tekstowych wyznaczonych zmiennymi dystrybucyjnymi innych przebadanych już, ale licznie poświadczonych w *Księgach...* zjawisk graficznych i fonetycznych. Wyniki ujawnionych w toku analizy stanów obocznościowych odniesione zostaną też do stanów poświadczanych w innych tekstach drukowanych z 1. połowy XVI wieku. Analiza będzie miała charakter frekwencyjny: w tym celu wykorzystano stosowaną do badań nad zjawiskiem wariantywności graficznej i językowej odsetkową segmentację procesu normalizacyjnego (w swej istocie polegającego na ograniczaniu wariantywności). Zastosowano założenia Ireny Bajerowej [1980: 110–111], zmodyfikowane przez Wojciecha R. Rzepkę [1985: 18–19], w myśl których o pełnej normalizacji wariantu (dalej skrót: PN) można mówić wtedy, gdy osiągnie on próg 95% użycia; wariant osiągający pułap 75–94% użycia charakteryzuje normalizacja niepełna (dalej skrót: NN). Według Rzepki proces normalizacyjny rozpoczyna się jeszcze wcześniej – od momentu przekroczenia przez wariant progu tzw. średniej rozwojowej, czyli 50% użycia; etap ten określa się jako wstępną normalizację⁴ (dalej skrót: WN).

4 Choć w literaturze przedmiotu zgodnie uznaje się, że wariantami znormalizowanymi są wyłącznie warianty osiągające pułap normalizacji niepełnej i pełnej (czyli 75–100%) [Lisowski 1999: 277–290; Migdał 1999: 203–217; Osiewicz 2007: 97–110].

2. Oboczność *ir* // *er* ($\leq *f$) – zestawienie ogólne

W *Księgach...* formy z grupą *ir* // *er* ($\leq *f$) poświadczone zostały 1661 razy. Postaci z nierozszerzonym *ir* wystąpiły 1206 razy (73%, np. *fwirzb* 12, 164, *Cipriřz* 36, *cyrpieć* 37, *czyrw* 153, *czyrwczu* 103, *mirzwę* 575, *pirwey* 555, *pirwodku* 475, *Syrpniu* 127, *řcirwu* 626, *pirchnąć* 204, *Swirk* 457, *wirzchnią* 240, *wirzchniey* 312, *oddzirgnął* 623, *ćyrnie* 80, *cyrniřty* 172, *czyrnieią* 548, *czyrřtwe* 547, *twirdzi* 229, *zatwirdza* 539, *řirřzeń* 254, *wřtyrczyć* 529, *řwirczinie* 457), formy z rozszerzoną grupą *er* – 455 razy (27%, np. *řwierzb* 171, *cierpią* 277, 556, *wyczerpana* 16, *czerwie* R1, *czerwonawi* 616, *merzwę** 38, *pierwřzą* 252, *Pierwřza* 270, *wierzba* 145, *obierzwiař* 624, *wierzch* 6, 54, *wierzchołki* 206, *zadziergiem* 629, *ćierniřta* 131, *ćzernieć* 494, *ćwierć* 519, 680, *řie dzierzą* 82, *dzierzi* 253, *wywierćieć* 306, *twierdze* 19, *pierřiach* 164, *řercze* 370, *řmierć* 551, *řmierdział* 597, *řierfcia* 521, *żerdz* 600, 631). Z uwagi na to, że w wyszczególnionych pozycjach fonetycznych, a w ich obrębie także w różnych rdzeniach, proces rozszerzania grupy *ir* miał inne tempo [Łoś 1922: 63–65; Koneczna 1965: 75; Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 120; Borecki 1974: passim; Lisowski 1999: 41–46; Migdał 1999: 42–45], właściwy obraz dynamiki tego zjawiska można uzyskać tylko poprzez zestawienie frekwencji obu wariantów osobno dla poszczególnych rdzeni i pozycji głosowych. Dane te przedstawione są w tabeli 1 (s. 107).

Z danych zaprezentowanych w tabeli 1 wynika, że w *Księgach...* nierozszerzona grupa *ir* dominuje w pozycji przed spółgłoskami wargowymi (789 razy // *er* 36 razy, 96% // 4%) i przed spółgłoskami tylnojęzykowymi (347 razy // *er* 79 razy, 81% // 19%), ustępując rozszerzonemu *er* wyłącznie w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi (71 razy // *er* 340 razy, 17% // 83%). Obraz ten koryguje analiza rozkładu obu członów oboczności w poszczególnych rdzeniach. Przed spółgłoską wargową przeważają rdzenie z bezwyjątkową (2 rdzenie; 20% wszystkich rdzeni) lub dominującą (6 rdzeni; 60% wszystkich rdzeni) grupą *ir*: *řirp*- (37 razy, 100%); *-řćirv*- (3 razy, 100%); *-ć_rpv*- (145 razy // *er* 2 razy, 99% // 1%); *-ć_rv*- (145 razy // *er* 7 razy, 95% // 5%); *-p_rv*- (357 razy // *er* 7 razy, 98% // 2%); *-v_řb*- (64 razy // *er* 2 razy, 97% // 3%); *-ř_řv*- (31 razy // *er* 1 raz, 97% // 3%); *-ć_rpv*- (2 razy // *er* 1 raz, 67%* // 33%*). W *Cresc* poświadczony został tylko jeden rdzeń przyjmujący bezwyjątkowo grupę *er*: *obęřv*- (3 razy) oraz tylko jeden rdzeń, w którym postać z *er* użyta została częściej niż forma z *ir*: *-řv_řb*- (*ir* 5 razy // *er* 13 razy, 28% // 72%). Jeszcze bardziej zachowawczy obraz poświadcza grupa rdzeni z grupami *ir* // *er* przed spółgłoską tylnojęzykową: wśród nich jedyne odstępstwo od bezwyjątkowych bądź dominujących użyć *ir* poświadczone zostało w rdzeniu *-ř_rg*-, zapisanym tylko 2 razy w dwu różnych postaciach. Pozostałe

Tabela 1. Fonetyczna i rdzeniowa repartycja grup *ir* // *er* w *Cresc*

Pozycja fonetyczna +P					Pozycja fonetyczna +C				
Rdzeń	<i>ir</i>		<i>er</i>		Rdzeń	<i>ir</i>		<i>er</i>	
-ć_rp-	145	99% ^{PN}	2	1%	-ć_rń-	25	51% ^{WN}	24	49%
-č_rp-	2	67% ^{WN}	1	33%	-č_rń-	8	62% ^{WN}	5	38%
-č_rv-	145	95% ^{PN}	7	5%	č_rstv-	11	100% ^{PN}	–	–
-ń_řv-	31	97% ^{PN}	1	3%	ć_v_rć-	–	–	12	100% ^{PN}
-p_rv-	357	98% ^{PN}	7	2%	-ż_rż-	–	–	27	100% ^{PN}
ś_rp-	37	100% ^{PN}	–	–	-v_rć-	–	–	34	100% ^{PN}
-v_řb-	64	97% ^{PN}	2	3%	-tv_rż-	19	24%	59	76% ^{NN}
ść_rv-	3	100% ^{PN}	–	–	p_rś-	–	–	48	100% ^{PN}
ob_řv-	–	–	3	100% ^{PN}	m_rzn-	–	–	1	100% ^{PN}
Razem	789	96%^{PN}	36	4%	s_rc-	–	–	36	100% ^{PN}
Pozycja fonetyczna +K					ś_rś-	1	100% ^{PN}	–	–
Rdzeń	<i>ir</i>		<i>er</i>		-śm_rć-	–	–	5	100% ^{PN}
p_řx-	2	100% ^{PN}	–	–	-śm_rż-	–	–	9	100% ^{PN}
ś_v_rk-	2	100% ^{PN}	–	–	-st_rć-	1	20%	4	80% ^{NN}
-v_řx-	341	81% ^{NN}	78	19%	ś_rść-	–	–	10	100% ^{PN}
v_řg-	1	100% ^{PN}	–	–	-śv_rć-	3	100% ^{PN}	–	–
-ż_rg-	1	50%	1	50%	ż_rd-	–	–	64	100% ^{PN}
Razem	347	81%^{NN}	79	19%	Razem	70	17%	340	83%^{NN}

rdzenie z tej grupy dokumentują albo wyłącznie grupę *ir* (3 rdzenie) – są to poświadczenia efemeryczne, nieprzekraczające dwóch użyć: *pirx-* (2 razy); *śvirk-* (2 razy); *viřg-* (1 raz) – albo zdecydowaną przewagę tego wariantu: *-v_řx-* (*ir* 341 razy // *er* 78 razy, 81% // 19%). Rozkład oboczności *ir* // *er* w rdzeniach z postpozycyjną spółgłoską przednio- i środkowojęzykową prezentuje się odmiennie. Ponad połowę (55%) wszystkich rdzeni z tej grupy stanowią rdzenie z rozszerzoną grupą *er* (11): *žerd-* (64 razy); *pėrs-* (48 razy); *serc-* (36 razy); *-žerž-* (27 razy); *śerść-* (10 razy); *-śmėrż-* (10 razy); *ćverć-* (12 razy); *-v_rć-* (34 razy); *-śmėrć-* (5 razy); *ćerl-* (2 razy); *mėrż-* (1 raz). Dwa rdzenie poświadczają dominację grupy *er* nad grupą *ir*: *-tv_rż-* (*ir* 21 razy // *er* 59 razy, 26% // 74%); *-st_rć-* (*ir* 1 raz // *er* 4 razy, 20%* // 80%*) – razem

z rdzeniami poświadczającymi bezwyjątkowe *er* tworzą one grupę morfemów dokumentujących preferowanie form innowacyjnych w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi (13 rdzeni, 72%). W skład pozostałych pięciu rdzeni wchodzi trzy morfemy bezwyjątkowo poświadczające *ir*: *čyrstv-* (11 razy); *-śvirč-* (3 razy); *šyrš-* (1 raz) oraz dwa rdzenie z dominującym *ir*: *-č_rń-* (*ir* 8 razy // *er* 5 razy, 62% // 38%) i *-č_rń-* (*ir* 25 razy // *er* 24 razy, 51% // 49% – choć w tym przypadku warianty są prawie równoważne).

Zauważyć należy, że stopień znormalizowania poświadczonych w *Cresc* form z *ir* // *er* jest dość wysoki: aż 20 rdzeni (61% wszystkich 33 rdzeni dokumentujących w *Cresc* omawiane zjawisko) wystąpiło wyłącznie w jednej z konkurujących postaci fonetycznych. Liczba rdzeni z grupą *ir* // *er* objętych w *Cresc* stanem pełnej lub niepełnej normalizacji jest znacznie wyższa i wynosi 25, czyli 76% wszystkich morfemów z psl. **ř*, z czego znaczna większość to oboczności objęte stanem pełnej normalizacji (25 rdzeni; NN – 3 rdzenie; WN – 4 rdzenie; stan równoważny – 1 rdzeń).

3. Oboczność *ir* // *er* (\leq **ř*) – stan w *Cresc*_I i w *Cresc*_{II}

Ogólny stosunek grup *ir* // *er* jest w obu częściach *Cresc* zbliżony: *Cresc*_I – *ir* 637 razy // *er* 248 razy, 72% // 28%; *Cresc*_{II} – 570 razy // 207 razy, 73% // 27%. W zakresie dystrybucji fonetycznej i rdzeniowej wariantów obu typów ujawniają się jednak pewne właściwości różniące obie części tekstu (zob. tabela 2, s. 109).

W pozycji przed spółgłoskami wargowymi stan opozycji *ir* // *er* jest w obu częściach zabytku zbliżony: *Cresc*_I – *ir* 95% // *er* 21% (426 razy // 21 razy); *Cresc*_{II} – *ir* 96% // *er* 4% (363 razy // 15 razy). W pozostałych pozycjach udział poszczególnych członów oboczności jest różny. Przed spółgłoskami tylnojęzykowymi różnica jest znaczna, przekraczająca 20%; w tej pozycji wyższym odsetkiem wystąpień rozszerzonej grupy *er* odznacza się *Cresc*_I: *ir* 72% // *er* 28% (190 razy // 73 razy); *Cresc*_{II}: *ir* 96% // *er* 4% (157 razy // 6 razy). Na wskazania te największy wpływ ma dysproporcja użyć obu wariantów fonetycznych w obrębie rdzenia -*ř_x-* (zob. niżej). W pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi wyższy procent notowań grupy *er* charakteryzuje również pierwszą część zabytku: *ir* 12 % // *er* 88% (21 razy // 154 razy); *Cresc*_{II}: *ir* 21% // *er* 79% (49 razy // 186 razy). W zakresie stanu analizowanej oboczności różnice wykazujące zależność od pozycji fonetycznej pozwalają zatem wnioskować o zachowawczości rozstrzygnięć zastosowanych w drugiej części zabytku.

W zakresie stanu oboczności w poszczególnych rdzeniach różnice między *Cresc*_I i *Cresc*_{II} dotyczą dziewięciu rdzeni. Najwięcej różnic dotyczy morfemów

Tabela 2. Fonetyczna i rdzeniowa repartycja grup *ir* // *er* w *Cresc_I* i *Cresc_{II}*

Pozycja fonetyczna +P					Pozycja fonetyczna +C								
Rdzeń	Cresc _I		Cresc _{II}		Rdzeń	Cresc _I		Cresc _{II}					
	ir	er	ir	er		ir	er	ir	er				
-śv_řb-	3	27%	8	73% ^{WN}	ć_rl-	-	2	100% ^{PN}	-	-			
-ć_rp-	72	99% ^{PN}	1	1%	-ć_rń-	14	58% ^{WN}	10	42%	14	54% ^{WN}		
-č_rp-	2	67% ^{WN}	1	33%	-č_rń-	2	33%	4	67% ^{WN}	6	86% ^{NN}		
-č_rv-	79	99% ^{PN}	1	1%	č_rstv-	2	100% ^{PN}	-	9	100% ^{PN}	-		
-ń_řv-	16	94% ^{NN}	1	6%	ćv_řć-	-	8	100% ^{PN}	-	4	100% ^{PN}		
-p_rv-	210	97% ^{PN}	7	3%	-ž_rž-	-	13	100% ^{PN}	-	14	100% ^{PN}		
ś_rp-	24	100% ^{PN}	-	-	-v_řć-	-	18	100% ^{PN}	-	16	100% ^{PN}		
-v_řb-	20	91% ^{NN}	2	9%	-tv_rž-	2	5%	36	95% ^{PN}	19	45%		
ść_rv-	-	-	-	-	p_řś-	-	15	100% ^{PN}	-	33	100% ^{PN}		
ob_řv-	-	-	-	-	ń_ržn-	-	-	-	-	1	100% ^{PN}		
Razem	426	95% ^{PN}	21	5%	s_řc-	-	16	100% ^{PN}	-	20	100% ^{PN}		
Pozycja fonetyczna +K													
Rdzeń	Cresc _I		Cresc _{II}		Rdzeń	Cresc _I		Cresc _{II}					
	ir	er	ir	er		ir	er	ir	er				
p_řx-	2	100% ^{PN}	-	-	š_řś-	1	100% ^{PN}	-	-	-	-		
śv_řk-	-	-	-	-	-š_ń_řć-	-	1	100% ^{PN}	-	4	100% ^{PN}		
-v_řx-	188	72% ^{WN}	73	28%	-š_ń_rž-	-	3	100% ^{PN}	-	6	100% ^{PN}		
v_řg-	-	-	-	-	-st_řć-	-	1	100% ^{PN}	1	25%	3	75% ^{NN}	
-ž_rg-	-	-	-	-	ś_řść-	-	-	-	-	10	100% ^{PN}		
	-	-	-	-	-šv_řć-	-	-	-	3	100%	-		
	-	-	-	-	ž_rđ-	-	27	100% ^{PN}	-	37	100% ^{PN}		
Razem	190	72% ^{WN}	73	28%	Razem	21	12%	154	88% ^{NN}	49	21%	186	79% ^{NN}

poświadczających grupę *ir // er* w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi (cztery rdzenie, 29% z poświadczonych w obu częściach tekstu 14 morfemów z tej grupy); w większości – prócz rdzenia *-č_rń-* – różnice te spowodowane są liczniejszym udziałem postaci z *ir* poświadczonych w *Cresc_I*. W przypadku dwóch rdzeni z tej grupy są to różnice znaczne: w przypadku rdzenia *-č_rń-* z odwróconą przewagą (*Cresc_I* – *ir* 2 razy // *er* 4 razy, 33% // 67%; *Cresc_{II}* – 6 razy // 1 raz, 86% // 14%), a w przypadku rdzenia *-t'ŕz-* sięgające aż 40% (*Cresc_I* – *ir* 2 razy // *er* 36 razy, 5% // 95%; *Cresc_{II}* – 19 razy // 23 razy, 45% // 55%). W pozostałych dwóch morfemach w obu częściach tekstu poświadczone są stany odbiegające od siebie nieznacznie: w przypadku rdzenia *-st_rč-* *Cresc_{II}* poświadcza wariant z *ir* nieobecny w *Cresc_I* (*Cresc_I* – tylko *er*, 1 raz; *Cresc_{II}* – *ir* 1 raz // *er* 3 razy, 25% // 75%); rdzeń *-č_rń-* jako jedyny dokumentuje większy udział postaci z *er* w *Cresc_{II}* (*Cresc_I* – *ir* 14 razy // *er* 10 razy, 58% // 42%; *Cresc_{II}* – 11 razy // 14 razy, 46% // 54%). W grupie rdzeni poświadczających warianty *ir // er* w pozycji przed spółgłoskami wargowymi różnice dotyczą czterech morfemów. Mimo że poświadczane przez nie odstępstwa nie są wielkie (nie przekraczają 10%), to jednak w przypadku trzech z nich (*-m_řv-*, *-p_rv-* i *-v_řb-*) mają wymowę znaczącą, gdyż dokumentują zjawisko poświadczania przez *Cresc_I* wariantów z *er* nieobecnych w *Cresc_{II}*: *-m_řv-* (*Cresc_I* – *ir* 16 razy // *er* 1 raz, 94% // 6%; *Cresc_{II}* – tylko *ir*, 15 razy); *-p_rv-* (*Cresc_I* – *ir* 210 razy // *er* 7 razy, 97% // 3%; *Cresc_{II}* – tylko *ir*, 147 razy); *-v_řb-* (*Cresc_I* – *ir* 20 razy // *er* 2 razy, 91% // 9%; *Cresc_{II}* – tylko *ir*, 44 razy); *-č_rv-* (*Cresc_I* – *ir* 79 razy // *er* 1 raz, 99% // 1%; *Cresc_{II}* – 66 razy // 6 razy, 92% // 8%). Analizowana grupa fonetyczna w pozycji przed spółgłoską tylnojęzykową w obu częściach tekstu wystąpiła tylko w jednym rdzeniu *-v_řx-*. W jego obrębie poświadczenia analizowanej oboczności prezentują odmienny obraz – *Cresc_I* dokumentuje znacznie wyższy odsetek użycie wariantu tego rdzenia z rozszerzonym *er* (*ir* 188 razy // *er* 73 razy, 72% // 28%; *Cresc_{II}*: 153 razy // 5 razy, 97% // 3%).

Przeprowadzona analiza fonetycznej i rdzeniowej dystrybucji wariantów *ir* i *er* w obu częściach *Ksiąg o gospodarstwie* pozwala wnioskować o konserwatywnym charakterze języka poświadczanego przez drugą część zabytku. Przemawiają za tym zarówno różnice w odsetku poświadczeń analizowanych wariantów w pozycjach przed spółgłoskami tylnojęzykowymi oraz przednio- i środkowojęzykowymi, jak i ogromna większość (z jednym tylko wyjątkiem) różnic w repartycji obu członów opozycji w poszczególnych rdzeniach. Dodać należy, że wykorzystanie całego materiału poświadczanego w *Cresc* pozwala skorygować część obserwacji dokonanych przez Mariana Boreckiego [1974: 190–191, tabela 25] na 20-procentowej próbie tekstu. W przypadku większości

morfemowych odstępstw między uzyskanymi w tych dwóch ekscerpcjach liczbami konkurujących wariantów przeważają różnice nieznaczne (choć w wymowie istotne, szczególnie w przypadkach, w których Borecki stwierdzał bezwyjątkowość wystąpień *ir* lub *er*): $-p_rv-$ ($Cresc_I - ir$ 210 razy // *er* 7 razy, 97% // 3%; Borecki⁵: $GospKresc^1_a - 41$ razy // 1 raz, 98% // 2%), $-c_rp-$ ($Cresc_I - ir$ 72 razy // *er* 1 raz, 99% // 1%; $Cresc_{II} - 73$ razy // 1 raz, 99% // 1%; Borecki: $GospKresc^1_a$ – tylko *ir*, 13 razy; $GospKresc^1_b$ – tylko *ir*, 9 razy); $-c_rv-$ ($Cresc_I - ir$ 79 razy // *er* 1 raz, 94% // 6%; $Cresc_{II} - 66$ razy // 6 razy, 92% // 8%; Borecki: $GospKresc^1_a$ – tylko *ir*, 9 razy; $GospKresc^1_b$ – tylko *ir*, 6 razy); $-v_rx-$ ($Cresc_I - ir$ 188 razy // *er* 73 razy, 72% // 28%; $Cresc_{II} - 153$ razy // 5 razy, 97% // 3%; Borecki: $GospKresc^1_a - 42$ razy // 9 razy, 82% // 18%; $GospKresc^1_b$ – tylko *ir*, 29 razy); $-tv_r3-$ ($Cresc_I - ir$ 2 razy // *er* 36 razy, 5% // 95%; Borecki: $GospKresc^1_a$ – tylko *er*, 2 razy). Jedyna znaczna korekta zmieniająca w sposób istotny obraz analizowanego zjawiska dotyczy stanu oboczności w formach utworzonych od rdzenia $-tv_r3-$ poświadczonych w drugiej części zabytku – w pracy Boreckiego stwierdzono wyłączność poświadczeń postaci nierozszerzonej (5 razy), pełna ekscerpca ujawniła natomiast w tej części tekstu wariantywność rdzenia $-tv_r3-$ z przewagą form rozszerzonych (*ir* 19 razy // *er* 23 razy, 45% // 55%). Na tej podstawie zaprzeczyć należy stwierdzeniu Boreckiego [1974: 76], że w czasie, „gdy składano $GospKresc^1b$, normą [w drukarni Unglerowej – M.O.] było «TWIRDZ» [...]” – stan dokumentowany przez wszystkie użycia rdzenia $-tv_r3-$ w tej części druku daleki jest od znormalizowania.

4. Oboczność *ir* // *er* ($\leq *f$) – dystrybucja składkowa i szpaltowa

Szczegółowa analiza tekstowej dystrybucji wariantów *ir* // *er* ($\leq *f$) wykazała, że w niektórych rdzeniach występowanie jednej z obocznych form jest ograniczone do jeszcze mniejszych niż $Cresc_I$ i $Cresc_{II}$ obszarów tekstowych. Właściwości takie wykazuje repartycja grup *ir* i *er* zlokalizowanych w rdzeniach: $-p_rv-$, $-tv_r3-$ i $-v_rx-$ (zob. tabele 3 i 4, s. 112 i 113).

Z danych zaprezentowanych w tabelach 3 i 4 wynika, że sporadyczne poświadczenia wariantu rdzenia $-p_rv-$ z rozszerzoną grupą *er* zlokalizowane są w dwóch początkowych składkach $Cresc_I$ (A: *ir* 7 razy // *er* 2 razy; B: 11 razy // 1 raz) i w składkach L, M oraz O (L: *ir* 6 razy // *er* 1 raz; M: 6 razy // 2 razy; O: 8 razy // 1 raz). W przypadku rdzenia $-tv_r3-$ największe skupisko poświadczeń jego innowacyjnej postaci fonetycznej zawiera się w trzech początkowych składkach $Cresc_{II}$ (R: *ir* 7 razy // *er* 1 raz; S: 6 razy // 4 razy; T: 2 razy // 5 razy),

5 Rozwiązanie skrótów zastosowanych w pracy Boreckiego w odniesieniu do *Cresc*: $GospKresc^1 = Cresc$; $GospKresc^1_a = Cresc_I$; $GospKresc^1_b = Cresc_{II}$.

Tabela 3. Oboczność ir // er w rdzeniach -*p_rv*-, *t_v_r3*- i -*v_řx*- w *Cresc*₁ – dystrybucja składkowa

Składka	- <i>p_rv</i> -	- <i>p_erv</i> -	- <i>t_v_r3</i> -	- <i>t_v_erv3</i> -	- <i>v_řx</i> -	- <i>v_erv_řx</i> -
A	7	2	–	5	6	3
B	11	1	–	2	12	1
C	18	–	–	3	9	1
D	17	–	–	–	19	8
E	20	–	–	–	24	4
F	22	–	–	1	24	24
G	15	–	–	–	3	3
H	19	–	–	1	10	2
I	15	–	–	1	11	3
K	9	–	1	4	7	1
L	6	1	–	3	7	1
M	6	2	–	6	4	–
N	11	–	1	1	6	5
O	8	1	–	4	10	9
P	12	–	–	–	15	6
Q	14	–	–	5	21	2

zwraca też uwagę bezwyjątkowość poświadczeń wariantu -*t_v_r3*- w dwóch sąsiadujących składkach Z (2 razy) i Aa (1 raz) oraz w końcowej składce [0]C (5 razy). Nierównomierna jest również dystrybucja wariantów fonetycznych licznie poświadczonego w *Cresc* rdzenia -*v_řx*-. Dotyczy to przede wszystkim poświadczeń zlokalizowanych w *Cresc*₁. Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 6, w tej części tekstu wyjątkowe nagromadzenie form z wtórną grupą *er* charakteryzuje składkę F (*ir* 24 razy // *er* 24 razy) oraz sąsiadujące ze sobą składki N (*ir* 6 razy // *er* 5 razy) i O (*ir* 10 razy // *er* 9 razy).

Szczegółowa analiza kolumnowej repartycji wariantu -*p_erv*- nie wnosi do niniejszych obserwacji istotnych danych z uwagi na niewielką liczbę poświadczeń tych postaci fonetycznych rdzenia -*p_rv*-. Odnotować należy, że formy z rozszerzoną grupą *er* poświadczone w sąsiadujących ze sobą składkach A i B zlokalizowane są w szpaltach 1, 3 i 32, nie tworzą więc wyraźnego skupiska. Podobna obserwacja dotyczy form typu *pierwszy* występują-

Tabela 4. Oboczność *ir // er* w rdzeniach -*p_rv-*, -*t_v_r3-* i -*v_r3x-* w *Cresc_II* – dystrybucja składkowa

Składka	- <i>p_rv-</i>	- <i>p_rv-</i>	- <i>t_v_r3-</i>	- <i>t_v_r3-</i>	- <i>v_r3x-</i>	- <i>v_r3x-</i>
R	11	–	7	1	15	–
S	11	–	6	4	16	1
T	10	–	2	5	22	1
U	6	–	–	–	9	–
X	9	–	–	5	14	–
Y	15	–	–	3	15	1
Z	12	–	2	–	3	–
Aa	6	–	1	–	4	–
Bb	6	–	–	–	2	–
Cc	4	–	–	–	9	–
Dd	11	–	–	–	2	–
Ee	5	–	–	–	10	1
Ff	2	–	–	–	12	–
Gg	12	–	–	–	12	–
Hh	8	–	–	–	3	–
Ii	6	–	1	–	1	1
0[A]	4	–	–	–	2	–
0[B]	2	–	–	–	2	–
0[C]	1	–	–	5	–	–

cych w składkach L, M i O (szpalty: 252, 270, 283 i 321). Zauważyć jednak należy, że obszary występowania form z grupą *er* ze składek A, B oraz L, M i O zawierają się w obszarach tekstowych wyznaczanych przez ograniczony zasięg występowania szeregu innych zjawisk graficznych i fonetycznych. Wszystkie poświadczenia ze składek L, M i O znajdują się w obszarze tekstowym zawierającym się między szpaltami 250–384, a więc w obszarze wyznaczanym przez kontrastowe stany frekwencyjne 12 (granica 249/250) i 25 (granica 384/381a) zjawisk graficznych [Osiewicz 2013b: 338–339, 347] oraz dwóch (granica 249/250) i trzech (granica 384/381a) zjawisk fonetycznych [Osiewicz 2013a: 142; 2014b: 92; 2014c: 75]. Dwa pierwsze poświad-

czenia z obszaru składkowego A–B (czyli ze składki A, szp. 1 i 3) mieszczą się w obszarze tekstowym zawierającym się w szpaltach 1–11 wyznaczanym przez specyficzne stany frekwencyjne 10 zjawisk graficznych [Osiewicz 2013b: 336, 347] i dwóch zjawisk fonetycznych [Osiewicz 2014b: 92]; nie mieści się w tych granicach zapis formy rdzenia *-p_rv-* z grupą *er* ze składki B – jest to jednak zapis niepewny z uwagi na nietypową postać graficzną, być może błędną (*perwei* 32).

Bardziej zróżnicowana jest dystrybucja obu wariantów rdzenia *t'v_r3-* (tabela 5, s. 115). Większość (15) z 21 wariantów z grupą *ir* poświadczona została w obrębie szpalt 381a–410 (z jednym wyjątkiem w obrębie szpalty 410). Górna granica tego fragmentu tekstu jest zbieżna z granicą między dwiema częściami tekstu wydzielonymi przez Piekarskiego – tym samym dystrybucja form typu *-t'vir3-* wspiera sformułowaną na podstawie obserwacji typograficznych hipotezę wytyczającą linię demarkacyjną oddzielającą różne pod względem jakości obrazu czcionek fragmenty *Cresc* właśnie na granicę między szpaltami 384–381a. Skupisko liczniejszych poświadczeń postaci typu *-t'vir3-*, zlokalizowane w dwóch pierwszych składkach *Cresc_{II}*, kończy się wraz ze szpaltą 410 (5 szpaltą składki S). Obszar ten zawiera się w wyłonionej na podstawie analizy tekstowego zróżnicowania repartycji zjawisk graficznych części tekstu zawierającej się w szpaltach 381a–429 [Osiewicz 2013b: 338–339, 347]. Liczne i bezwyjątkowe poświadczenia tego wariantu ze składki [0]C (5 razy) ograniczone są do obszaru tekstowego zawierającego się w szpaltach R8v–R10, a więc mieszczą się w wyodrębniającym się pod względem graficznym obszarze R7–R10v [Osiewicz 2013b: 340–341, 347]. Poza tymi fragmentami *Cresc_{II}* formy typu *-t'vir3-* występują sporadycznie w składkach Z i Aa – są to łącznie trzy poświadczenia: 2 razy w szpalcie 539 i 1 raz w szpalcie 565.

Interesujących danych dostarcza też analiza szpaltowa rozkładu wariantu *-véřx-* (tabela 6 i 7, s. 116 i 117). Dolną granicą licznych poświadczeń tych form w składce F (*-vířx-* 24 razy // *-véřx-* 24 razy) jest szpalta 138, która jest bliska dolnej granicy (137/138) występowania szeregu zjawisk graficznych (23 zjawiska) [Osiewicz 2013b: 336–337, 347] i fonetycznych (trzy zjawiska) [Osiewicz 2013a: 142; 2014b: 92]. Za wysoki pułap wystąpień wariantu z grupą rozszerzoną w składce F odpowiada jednak głównie jedna szpalta – 134 – w której poświadczono zostało aż sześć takich postaci fonetycznych rdzenia *-v_řx-*. Biorąc pod uwagę tę obserwację, uznać należy, że obszar częstych wystąpień wariantu *-véřx-* zaczyna się dużo wcześniej, od szpalty 75 składki D, w której formy tego typu wystąpiły również dość licznie (od szpalty 75 do końca składki D: *ir* 19 razy // *er* 8 razy), i zawiera się w granicach obszaru tekstowego

Tabela 5. Składowa i szpaltowa dystrybucja form fonetycznych rdzenia -t_vr₃- – składki R–T

<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.
3	–	381a	R1	–	–	406	S1	–	–	430	T1
–	–	382a	R1	–	–	407	S1	–	2	431	T1
–	–	383a	R1	2	–	408	S1	–	–	432	T1
–	–	384a	R1	–	–	409	S1	–	–	433	T1
1	–	385	R2	4	–	410	S2	–	–	434	T2
–	–	386	R2	–	–	411	S2	–	–	435	T2
–	–	387	R2	–	–	412	S2	–	2	436	T2
–	–	388	R2	–	2	413	S2	–	–	437	T2
–	–	389	R3	–	–	414	S3	–	–	438	T3
–	–	391	R3	–	–	415	S3	–	–	439	T3
–	–	392	R3	–	–	416	S3	1	–	440	T3
2	–	393	R3	–	–	417	S3	–	1	441	T3
–	–	394	R4	–	–	418	S4	–	–	442	T4
–	–	395	R4	–	–	419	S4	–	–	443	T4
–	–	396	R4	–	–	420	S4	–	–	444	T4
1	–	397	R4	–	–	421	S4	1	–	445	T4
–	–	398	R5	–	–	422	S5	–	–	446	T5
–	–	399	R5	–	1	423	S5	–	–	447	T5
–	1	400	R5	–	1	424	S5	–	–	448	T5
–	–	401	R5	–	–	425	S5	–	–	449	T5
–	–	402	R6	–	–	426	S6	–	–	450	T6
–	–	403	R6	–	–	427	S6	–	–	451	T6
–	–	404	R6	–	–	428	S6	–	–	452	T6
–	–	405	R6	–	–	429	S6	–	–	453	T6

*Cresc*_{61–138}, którego górna granica jest również granicą występowania różnych stanów frekwencyjnych dwóch zjawisk graficznych [Osiewicz 2013b: 336, 347] i jednego zjawiska fonetycznego [Osiewicz 2014b: 92].

Tabela 6. Oboczność -vířx- // -véřx- w składkach C–F – dystrybucja szpaltowa

<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.
–	–	49	C1	1	–	73	D1	1	1	97	E1	–	2	121	F1
–	–	50	C1	–	–	74	D1	2	–	98	E1	1	–	122	F1
–	–	51	C1	–	1	75	D1	7	–	99	E1	–	1	123	F1
–	–	52	C1	1	–	76	D1	–	–	100	E1	3	–	124	F1
1	–	53	C2	1	–	77	D2	2	–	101	E2	6	–	125	F2
2	1	54	C2	–	–	78	D2	–	–	102	E2	–	1	126	F2
–	–	55	C2	2	–	79	D2	1	1	103	E2	1	–	127	F2
3	–	56	C2	–	–	80	D2	–	–	104	E2	1	1	128	F2
–	–	57	C3	–	–	81	D3	2	–	105	E3	3	2	129	F3
–	–	58	C3	–	–	82	D3	–	–	106	E3	1	2	130	F3
–	–	59	C3	3	–	83	D3	–	–	107	E3	–	–	131	F3
1	–	60	C3	1	–	84	D3	–	–	108	E3	–	–	132	F3
–	–	61	C4	–	1	85	D4	2	–	109	E4	–	–	133	F4
–	–	62	C4	–	–	86	D4	–	–	110	E4	–	6	134	F4
–	–	63	C4	1	1	87	D4	–	–	111	E4	1	2	135	F4
–	–	64	C4	3	1	88	D4	–	–	112	E4	4	3	136	F4
–	–	65	C5	2	–	89	D5	4	1	113	E5	–	1	137	F5
–	–	66	C5	–	–	90	D5	–	–	114	E5	–	2	138	F5
–	–	67	C5	3	3	91	D5	–	1	115	E5	–	–	139	F5
–	–	68	C5	–	–	92	D5	1	–	116	E5	–	–	140	F5
1	–	69	C6	1	1	93	D6	1	–	117	E6	–	–	141	F6
–	–	70	C6	–	–	94	D6	–	–	118	E6	–	–	142	F6
–	–	71	C6	–	–	95	D6	1	–	119	E6	–	–	143	F6
1	–	72	C6	–	–	96	D6	–	–	120	E6	3	1	144	F6

Analiza lokalizacji szpaltowej zmienia też obraz dystrybucji tekstowej kolejnego licznieszego skupiska wariantu -véřx- w składkach N, O i P. Z danych zawartych w tabeli 7 wynika, że rzeczywisty obszar częstych poświadczeń tych form rozpoczyna się od szpalty 303 (składka N), a kończy na szpalcie 347 lub 357 składki P. Obszar najlicznieszych wystąpień wariantów z *er*, równoważnych pod względem frekwencyjnym z wystąpieniami wariantów z grupą *ir*, jest

jednak mniejszy – zawiera się bowiem w szpaltach 303–331 (-*viřx*- 15 razy // -*véřx*- 14 razy); jego dolna granica jest bliska granicy 332/333, wyodrębnianej przez różne stany frekwencyjne trzech zjawisk graficznych [Osiewicz 2013b: 338, 347], zaś górna jego granica zbliża się do granicy tekstowej 306/307 wyznaczającej różny pułap wystąpień pięciu wariantów graficznych [Osiewicz 2013b: 338, 347].

Tabela 7. Oboczność -*viřx*- // -*véřx*- w składkach N–P – dystrybucja szpaltowa

<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.	<i>ir</i>	<i>er</i>	szp.	skł.
–	–	289	N1	–	1	313	O1	–	–	337	P1
–	–	290	N1	1	1	314	O1	1	–	338	P1
–	–	291	N1	–	1	315	O1	–	–	339	P1
–	–	292	N1	1	–	316	O1	–	–	340	P1
1	–	293	N2	–	1	317	O2	1	2	341	P2
–	–	294	N2	–	–	318	O2	–	1	342	P2
–	–	295	N2	–	1	319	O2	–	–	343	P2
–	–	296	N2	1	–	320	O2	–	–	344	P2
–	–	297	N3	3	–	321	O3	3	–	345	P3
–	–	298	N3	1	–	322	O3	–	–	346	P3
–	–	299	N3	1	–	323	O3	3	2	347	P3
–	–	300	N3	–	–	324	O3	–	–	348	P3
–	–	301	N4	–	–	325	O4	–	–	349	P4
–	–	302	N4	1	–	326	O4	1	–	350	P4
–	1	303	N4	–	1	327	O4	–	–	351	P4
–	2	304	N4	–	1	328	O4	2	–	352	P4
2	–	305	N5	–	–	329	O5	–	–	353	P5
–	–	306	N5	–	1	330	O5	1	–	354	P5
1	–	307	N5	1	1	331	O5	–	–	355	P5
–	–	308	N5	–	–	332	O5	1	–	356	P5
–	2	309	N6	–	–	333	O6	1	1	357	P6
1	–	310	N6	–	–	334	O6	–	–	358	P6
–	–	311	N6	–	–	335	O6	–	–	359	P6
1	–	312	N6	–	–	336	O6	1	–	360	P6

5. Oboczność *ir* // *er* ($\leq *f$) w *Cresc* – wnioski

5.1. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania zjawiska

Analiza stanu i tekstowej dystrybucji wariantów *ir* i *er* będących kontynuantami psl. $*f$ upoważnia do wyodrębnienia w *Cresc* 10 obszarów tekstowych różniących się dynamiką poświadczeń tych postaci fonetycznych (zob. tabele: 8, 9 i 10, s. 119, 120, 121; pamiętać jednak należy o tym, że z uwagi na niską frekwencję tekstową niektórych rdzeni z grupami *ir* oraz *er* granice te wyznaczone zostały w sposób przybliżony i przez analogię do tekstowej repartycji innych zjawisk fonetycznych i graficznych).

Z danych zaprezentowanych w tabelach 8–10 wynika, że oboczność *ir* // *er* najwyższy stopień tekstowej dyferencjacji osiąga w rdzeniach $-t\acute{v}_r\check{z}$ - i $-v\acute{r}x$ -. Świadczy o tym zarówno znaczna, zbliżona wartość współczynnika zmienności poświadczeń $\bar{x}(D\%)$ tych rdzeni ($-t\acute{v}_r\check{z}$ - – 139,0; $-v\acute{r}x$ - – 106,0), jak i wysoka liczba kontrastów frekwencyjnych charakteryzujących ich tekstową dystrybucję ($-t\acute{v}_r\check{z}$ - – trzy granice tekstowe; $-v\acute{r}x$ - – cztery granice tekstowe). Współczynnik zmienności poświadczeń wysoką wartość przyjmuje też w przypadku oboczności *ir* // *er* zlokalizowanej w rdzeniu $-č_r\check{n}$ - (53,0), jednak jest to wartość wyznaczana tylko przez jeden kontrast tekstowy (384/381a), w dodatku na podstawie znikomej liczby poświadczeń (13 razy). Bardziej wiarygodnymi danymi frekwencyjnymi udokumentowana jest zmienność poświadczeń wariantów $-p\acute{i}rv$ - // $-p\acute{e}rv$ - (trzy granice tekstowe, $\bar{x}(D\%) = 37,0$), choć pamiętać należy, iż obserwacje te dotyczą niezwykle rzadkich w *Cresc* zapisów postaci z rozszerzoną grupą *er* (łącznie 7 razy, w tym jeden zapis niepewny, wszystkie w *Cresc*_I). Różnice w tekstowej dystrybucji pozostałych dwóch rdzeni są nieznaczące ($-m\acute{r}v$ - – jedna granica tekstowa, $\bar{x}(D\%) = 6,0$; $-v\acute{r}b$ - – jedna granica tekstowa, $\bar{x}(D\%) = 9,0$).

Zwraca uwagę również znaczny tekstowy rozrzut poświadczonej dyferencjacji. Wśród wyłoniętych dziewięciu granic tekstowych wyznaczanych przez kontrastowe stany frekwencyjne omawianej oboczności tylko jedna – 384/381a, a więc odkryta przez Piekarskiego granica między *Cresc*_I i *Cresc*_{II} – konstituowana jest przez więcej niż jedną oboczność (pięć kontrastów obocznościowych o łącznej wartości $D\% = 142,0$). Pozostałe granice tekstowe zostały ustalone na podstawie pojedynczych kontrastów frekwencyjnych o umiarkowanym i niskim stopniu dyferencjacji: 331/332 – $D\% = 42,0$; 429/430 – $D\% = 42,0$; R6v/R7 – $D\% = 30,0$; 302/303 – $D\% = 29,0$; 11/12 – $D\% = 24,0$; 60/61 – $D\% = 19,0$; 138/139 – $D\% = 16,0$; 249/250 – $D\% = 6,0$. Znacznie większym zróżnicowaniem tekstowym charakteryzują się formy z *ir* // *er* poświadczone w *Cresc*_I (siedem obszarów tekstowych) – w *Cresc*_{II} pod tym względem wyróżniają się tylko trzy fragmenty tekstu. Podkreślić należy, że wszystkie wyodrębniające

Tabela 8. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania oboczności *ir* // *er* ($\leq *f$) w Cresc w pozycji przed spółgłoskami wargowymi – podsumowanie

Obszar tekstowy	-m_řv-				-ý_řb-				+P				pozostałe	
	<i>ir</i>	<i>er</i>	D%		<i>ir</i>	<i>er</i>	D%		<i>ir</i>	<i>er</i>	D%		<i>ir</i>	<i>er</i>
<i>Cresc</i> ₁₋₁₁									6	75% ^{NN}	2	25%		
<i>Cresc</i> ₁₂₋₆₀														
<i>Cresc</i> ₆₁₋₁₃₈									149	99% ^{PN}	1	1%		
<i>Cresc</i> ₁₃₉₋₂₄₉	16	94% ^{NN}	1	6%	20	91% ^{NN}	2	9%						
<i>Cresc</i> ₂₅₀₋₃₀₂														
<i>Cresc</i> ₃₀₃₋₃₃₁														
<i>Cresc</i> ₃₃₂₋₃₈₄									55	93% ^{NN}	4	7%	337	93% ^{NN}
<i>Cresc</i> _{381a-429}														
<i>Cresc</i> _{430-R6v}	15	100% ^{PN}	–	–	44	100% ^{PN}	–	–	147	100% ^{PN}	–	–		
<i>Cresc</i> _{R7-R10v}														
$\bar{x}(D\%)$			6,0				9,0					37,0		0,0

Tabela 9. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania oboczności ir // er ($\leq *$) w Cresc w pozycji przed spółgłoskami środkowo-językowymi – podsumowanie

Obszar tekstowy	-č_rń-				+C				pozostałe	
	ir	er	D%		ir	er	D%		ir	er
Cresc ₁₋₁₁										
Cresc ₁₂₋₆₀										
Cresc ₆₁₋₁₃₈										
Cresc ₁₃₉₋₂₄₉	2	33%	4	67% ^{WN}	2	5%	36	95% ^{PN}		
Cresc ₂₅₀₋₃₀₂							67,0			
Cresc ₃₀₃₋₃₃₁									41	13%
Cresc ₃₃₂₋₃₈₄				53,0					276	87% ^{NN}
Cresc _{381a-429}					13	72% ^{WN}	5	28%		
Cresc _{430-R6v}	6	86% ^{NN}	1	14%	6	30%	13	70% ^{WN}		
Cresc _{R7-R10v}					–	–	5	100% ^{PN}		
$\bar{x}(D\%)$			53,0				139,0			0,0

Tabela 10. Stopień i zakres tekstowego zróżnicowania oboczności *ir // er* ($\leq *f$) w *Cresc* w pozycji przed spółgłoskami tylnojęzykowymi – podsumowanie

Obszar tekstowy	-v_řx-				+K	pozostale			
	ir		er		D%	ir			er
Cresc _{1–11}	26	84% ^{NN}	5	16%	19,0	6	86% ^{NN}	1	14%
Cresc _{12–60}									
Cresc _{61–138}	66	65% ^{WN}	35	35%					
Cresc _{139–249}	46	81% ^{NN}	11	19%	16,0				
Cresc _{250–302}									
Cresc _{303–331}	15	52% ^{WN}	14	48%	29,0				
Cresc _{332–384}	188	94% ^{NN}	13	6%	42,0				
Cresc _{381a–429}									
Cresc _{430–R6v}									
Cresc _{R7–R10v}									
$\bar{x}(D\%)$	106,0					0,0			

się w ten sposób obszary tekstowe pokrywają się lub zawierają się w ramach granic tekstowych wyznaczanych przez różne stany frekwencyjne innych zjawisk fonetycznych i graficznych.

5.2. Wpływ zecera

Zgodnie z przyjętym w niniejszym artykule założeniem o wpływie zecera na określone zjawisko językowe świadczy zbieżność jego tekstowych granic z podziałem tekstu na składki. W *Cresc* wśród dziewięciu odznaczających się odmiennym stanem oboczności *ir // er* ($\leq *f$) granic tekstowych zgodnych z taką techniczną delimitacją tekstu pozostają tylko trzy podziały zlokalizowane między szpaltami: 384/381a (granica między składkami Q i R), 429/430 (granica między składkami S i T) oraz R6v/R7 (granica między składkami [0] B i [0]C). Uznać zatem należy, że za zawierające się w wyznaczanych przez te granice obszarach tekstowych różne stany analizowanej oboczności odpowiedzialny był zecer (lub zespół zecerów).

5.3. Stopień znormalizowania oboczności *ir* // *er* ($\leq *f$) w poszczególnych częściach *Cresc* na tle innych zabytków z 1. połowy XVI wieku

Przeprowadzona analiza wykazała, że w *Cresc* nierównomierność tekstowej repartycji wariantów *ir* // *er* ($\leq *f$) ograniczona jest do sześciu rdzeni: *-m_rv-*, *-v_r̃b-*, *-p_rv-*, *-č_rñ*, *-t'v_rʒ-*, *-v_r̃x-*. Po wyłączeniu ich z zestawienia ogólnego okazuje się, że stan analizowanej oboczności poświadczony w *Cresc* we wszystkich pozycjach charakteryzuje się niepełną normalizacją. Najwyższym stopniem znormalizowania odznaczają się tradycyjne formy z grupą *ir* poświadczone w pozycji przed spółgłoskami wargowymi (93%, a więc stan bliski pełnej normalizacji); formy z grupą *ir* dominują też w pozycji przed spółgłoskami tylnojęzykowymi (jednak pułap ich użycie jest nieco niższy – 86%). Odmienna tendencja zaznaczyła się w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi, w której stanem niepełnej normalizacji objęte są warianty innowacyjne z rozszerzoną grupą *er* (87%).

W zakresie rdzeni wykazujących zmienność tekstowej repartycji wariantów *ir* // *er* powyższe proporcje ulegają zachwianiu. Rdzenie *-m_rv-*, *-v_r̃b-*, *-p_rv-* (pozycja +P) poświadczone w *Cresc*_{II} wystąpiły bezwyjątkowo w postaci tradycyjnej, nierozszerzonej. Zakres wystąpień obu form rdzenia *-č_rñ* zarówno w *Cresc*_I, jak i w *Cresc*_{II} znacząco odbiega od stanu ogólnego w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi (niepełna normalizacja grupy *er*) – w *Cresc*_I repartycja obu wariantów tego rdzenia nie jest znormalizowana (choć dominują formy z postępową grupą *er*, 67%), w *Cresc*_{II} stan jest już unormowany, ale znormalizowaniem charakteryzuje się w tej części tekstu nie wariant innowacyjny, lecz tradycyjny (*ir* 86%, niepełna normalizacja). Rdzeń *-t'v_rʒ-* (również pozycja +C) odznacza się wyjątkowym dla tej pozycji fonetycznej udziałem formy innowacyjnej: w pełni znormalizowanym w *Cresc*_I (95%) i w *Cresc*_{R7-R10v} (100%) oraz nieznormalizowanym w *Cresc*_{381a-429} (28%) i w *Cresc*_{430-R6v} (70%). Repartycja postaci fonetycznych rdzenia *-v_r̃x-* brakiem znormalizowania odznacza się w *Cresc*₆₁₋₁₃₈ (*ir* 65% // *er* 35%) i w *Cresc*₃₀₃₋₃₃₁ (*ir* 52% // *er* 48%).

Ogólnie zatem stwierdzić należy, że w zakresie większości rdzeni wykazujących się zróżnicowaną pod względem tekstowym repartycją analizowanych form fonetycznych najwyższym stopniem znormalizowania charakteryzuje się obszar *Cresc*_{II} (rdzenie: *-m_rv-*, *-v_r̃b-*, *-p_rv-*, *-č_rñ*, *-v_r̃x-*). Wyjątek stanowią poświadczenia form rdzenia *-t'v_rʒ-*, których rozkład tekstowy wykazuje tendencję odwrotną – są bardziej znormalizowane w *Cresc*_I niż w *Cresc*_{II}. Zauważyć przy tym należy, że we wszystkich tych przypadkach w *Cresc*_{II} zaznaczyła się tendencja do preferowania form tradycyjnych, co po raz kolejny świadczy o konserwatywności języka tej części zabytku.

W omawianych zakresach stan oboczności *ir // er* ($\leq *f$) poświadczony w *Cresc* w kilku szczegółach odbiega od stanu dokumentowanego przez inne teksty drukowane i rękopiśmienne z 1. połowy XVI wieku (tabele 11–12, s. 123–124). Istotna różnica zaznaczyła się w pozycji przed spółgłoskami przednio- i środkowojęzykowymi – w pozycji tej w paleotypach, tekstach Glabera i listach panują w pełni znormalizowane postaci rozszerzone (paleotypy 97%, Glaber 99,7%, listy 100%), które w *Cresc* objęte są tylko stanem niepełnej normalizacji (87%) (tabela 11). W pozycji przed spółgłoskami wargowymi stan poświadczany przez *Cresc* charakteryzuje się preferowaniem form z nierozszerzoną grupą *ir* i jest zbliżony do stanu dokumentowanego przez paleotypy i teksty Glabera (*Cresc ir* 93% // paleotypy 96% // Glaber 91%), zupełnie natomiast odmienny od stanu poświadczanego przez listy (*ir* 10% // *er* 90%). W pozycji przed spółgłoskami tylnojęzykowymi zaznaczył się natomiast wyraźny kontrast między *Cresc* a paleotypami – w *Księgach...* wyraźnie preferowana jest tradycyjna grupa *ir* (86%), zaś w paleotypach w pozycji tej zapisano bezwyjątkowo grupę *er* (10 razy); analizę porównawczą w odniesieniu do tekstów Glabera i listów utrudnia niewystarczająca liczba poświadczonych w nich form z analizowanymi grupami w tej pozycji fonetycznej. Ogólnie zatem stwierdzić należy, że w omawianym zakresie język *Cresc* w pozycji przed spółgłoskami wargowymi wykazuje zgodność z ogólną tendencją rozwojową właściwą polszczyźnie tekstów drukowanych 1. połowy XVI wieku, natomiast w pozostałych pozycjach fonetycznych wykazuje się wyraźną zachowawczością.

Tabela 11. Oboczność *ir // er* w *Cresc* i w pozostałych tekstach z 1. połowy XVI wieku – pozycje fonetyczne

Tekst(y)	+P (bez - <i>m_řv</i> -, - <i>v_řb</i> -, - <i>p_rv</i> -)				+C (bez - <i>č_rn</i> -, - <i>t_v_rz</i> -)				+K (bez - <i>v_řx</i> -)			
	<i>ir</i>		<i>er</i>		<i>ir</i>		<i>er</i>		<i>ir</i>		<i>er</i>	
<i>Cresc</i>	337	93%	26	7%	41	13,00%	276	87,0%	6	86%	1	14%
Paleotypy	303	96%	13	4%	16	3,00%	454	97,0%	–	–	10	100%
Glaber	136	91%	13	9%	2	0,03%	715	99,7%	1	100%	–	–
Listy	4	10%	35	90%	–	–	145	100,0%	–	–	1	100%

W obrębie rdzeni -*m_řv*-, -*v_řb*-, -*p_rv*-, -*č_rn*-, -*t_v_rz*-, -*v_řx* (zob. tabela 12) uwagę zwracają w pełni znormalizowane, bezwyjątkowe użycia tradycyjnego wariantu -*viřb*- w *Cresc*_{II} (w tekstach Glabera i w listach – tylko -*véřb*-). *Cresc*_{II} odznacza się też bezwyjątkowym użyciem nierozszerzonych form rdzenia -*p_rv*-, w czym kontrastuje zwłaszcza ze stanem poświadczonym w listach

(74% *-perv-*), a także w tekstach Glabera (niepełna normalizacja *-pīrv-*, 81%). Duże różnicowanie tekstowej dystrybucji form rdzenia *-tṽ_r3-* w *Cresc* koreluje z różnym stosunkiem między obocznymi formami tego rdzenia poświadczanym przez paleotypy, listy i teksty Glabera: stan poświadczony w *Cresc*_I i w *Cresc*_{R7-R10v} (pełna normalizacja wariantu *-tṽer3-*) wyraźnie nawiązuje do stanu dokumentowanego w tekstach Glabera (97%, pełna normalizacja), stosunek obu form poświadczany w olbrzymiej części *Cresc*_{II} – *Cresc*_{430-R6v} – jest podobny do proporcji użyć tych postaci w paleotypach i listach (*Cresc*_{430-R6v} *er* 70% // paleotypy 79% // listy 62,5%). Za wyjątkowe na tle innych zabytków epoki uznać należy z kolei wysokie pułapy użyć tradycyjnego wariantu rdzenia *-ṽ_řx-* w *Cresc*_{I-11}, *Cresc*₁₃₉₋₃₀₂ i *Cresc*_{332-R10v} (od 81–94%, niepełna normalizacja) – we wszystkich porównywanych z *Cresc* tekstach dominują postaci innowacyjne (choć w różnym stopniu: w paleotypach i u Glabera ledwo przekroczyły stan równoważny – 59% i 51%; w listach formy z grupą *er* stanowią większość znormalizowaną – 94%). W zakresie rdzenia *-ṽ_řx-* w trzech znaczących objętościowo częściach *Cresc* zaznaczyła się zatem wyraźna skłonność do preferowania form mających w ówczesnej polszczyźnie (zwłaszcza potocznej) zdecydowanie regresywny charakter.

Tabela 12. Oboczność *ir* // *er* w paleotypach, tekstach Glabera i listach polskich z I. połowy XVI wieku – rdzenie *-m_řv-*, *-ṽ_řb-*, *-p_rv-*, *-č_rñ*, *-tṽ_r3-*, *-ṽ_řx-*

Rdzenie	Paleotypy		Glaber		Listy	
	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>	<i>ir</i>	<i>er</i>
<i>-m_řv-</i>	–	–	–	–	–	–
<i>-ṽ_řb-</i>	–	–	–	2 100%	–	1 100,0%
<i>-p_rv-</i>	238 98%	4 2%	123 81%	29 19%	24 26,0%	70 74,0%
<i>-č_rñ</i>	1 50%	1 50%	–	5 100%	–	–
<i>-tṽ_r3-</i>	6 21%	22 79%	1 3%	30 97%	3 37,5%	5 62,5%
<i>-ṽ_řx-</i>	14 41%	20 59%	28 49%	29 51%	1 6,0%	15 94,0%

6. Zakończenie

Powyższe obserwacje i wnioski stanowią piątą część kompleksowej analizy wariantywności fonetycznej poświadczanej w *Cresc*. Przedstawione dotąd szczegółowe obserwacje i wnioski cząstkowe wymagają nieznacznego uzupełnienia⁶ oraz gruntownego zestawienia i podsumowania. Dzięki wyzna-

⁶ Analiza osiągnie kompletność po uwzględnieniu wariantywnych form wchodzących w skład oboczności *ir* // *yr* (**ir*, *yr*).

czającym spójność prezentowanych analiz jednolitym założeniom metodologicznym możliwe będzie ustalenie kilku nowych aspektów badawczych związanych z nierównomiernym w *Cresc* rozkładem tekstowym zjawisk graficznych i językowych (fonetycznych). Do najważniejszych z nich należą sygnalizowane w tym i w poprzednich artykułach zbieżności tekstowych granic występowania jednych wariantów fonetycznych z granicami poświadczania innych wariantów – zarówno fonetycznych, jak i graficznych. Zaznaczająca się w kolejnych analizach coraz gęstsza sieć delimitacji tekstowych *Cresc* pozwala sądzić, że ostateczne podsumowanie opisu wariantywności fonetycznej zabytku będzie obfitowało we wnioski istotne nie tylko dla dalszych analiz grafoznawczych i językowych innych tekstów drukowanych z tego okresu, ale również (a może przede wszystkim) w konstatacje dotyczące zewnątrztekstowych warunków powstawania tej edycji – dotyczących zarówno osoby anonimowego tłumacza dzieła, jak i organizacji pracy nad składem drukarskim tak dużego objętościowo tekstu. Jedno wszak już teraz nie ulega wątpliwości – analiza, czy to grafoznawcza, czy językoznawcza, XVI-wiecznego tekstu drukowanego musi uwzględniać ewentualny nierównomierny rozkład tekstowy badanych form.

Bibliografia

Źródła

Piotra Creſcentyna *Księgi o goſpodarſtwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu ſtanowi potrzebne* (1549), Helena Unglerowa, Kraków, Biblioteka Kórnicka, sygn. oryginału: Cim.F.4078; sygn. mikrofilmu: Mf 4935. Udostępnienie: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, oai:www.wbc.poznan.pl:45451, [dostęp: 24 sierpnia 2015].

Literatura

- Bajerowa Irena (1980), *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski”, z. 60, s. 105–114.
- Bąk Stanisław (1961), *Wstęp*, w: Andrzej Trzeciński, *Pisma polskie*, BPP seria P, nr 9, cz. 1: *Wstęp, teksty, objaśnienia, indeks wyrazów i form*, Ossolineum, Wrocław, s. 14–52.
- Borecki Marian (1974), *Kształtowanie się normy w drukach polskich XVI wieku (na przykładzie oboczności pierwszy : pierwszy)*, Ossolineum, Wrocław.
- Hrabec Stefan, Pełowski Franciszek (1963), *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.

- Karplukówna Maria (1971), *Regionalizmy w języku Andrzeja Cervusa z Tucholi*, Ossolineum, Wrocław.
- Kawecka-Gryczowa Alodia, red. (1983), *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, Ossolineum, Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Klemensiewicz Zenon, Lehr-Splawiński Tadeusz, Urbańczyk Stanisław (1981), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Koneczna Halina (1965), *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Książek-Bryłowa Władysława (1986), *Uwarunkowania społeczne normy językowej w XVI wieku*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, s. 139–146.
- Kuraszkiewicz Władysław (1966), *Uwagi o statystyce w „Słowniku”*, w: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1: *A – Bany*, red. Maria Renata Mayenowa, IBL PAN, Wrocław, s. XIV–XXV.
- Lisowski Tomasz (1999), *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantowości i normalizacji fonetyki i fleksji*, WiS, Poznań.
- Lisowski Tomasz (2001), *Grafia druków polskich z lat 1521–1522. Problemy wariantowości i normalizacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Luto-Kamińska Anetta (2010), *Polska wersja przekładowa „Ex P. Terentii comediis Latinissimae colloquiorum formulae...” Mateusza z Kęt. Studium języka autora na tle polszczyzny XVI wieku*, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa.
- Łoś Jan (1922), *Gramatyka polska*, cz. I: *Głosownia historyczna*, Ossolineum, Kraków.
- Migdał Jolanta (1991), *Glaberowskie korektywy gramatyczne w „Żołtarzu” Walentego Wróbla*, „Studia Polonistyczne”, t. 16/17, s. 71–91.
- Migdał Jolanta (1999), *O języku Andrzeja Glabera z Kobyłina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnoreniesansowej*, WiS, Poznań.
- Osiewicz Marek (2007), *Wariantowość leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku*, Wydawnictwo PTPN, Poznań.
- Osiewicz Marek (2012a), *Analiza kwantytatywno-porównawcza słownictwa „Ksiąg o gospodarstwie” Piotra Krescentyna (1549)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 19 (39), z. 1, s. 67–92.
- Osiewicz Marek (2012b), *Oddziaływanie spółgłosek płynnych na poprzedzające je samogłoski wąskie nietylne (na materiale listów polskich z I połowy XVI wieku)*, „Slavia Occidentalis”, s. 185–198.
- Osiewicz Marek (2012c), *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Ksiąg o gospodarstwie” z 1549 r.*, „LingVaria”, nr 2 (14), s. 65–76.

- Osiewicz Marek (2013a), *Oboczność* mię cię się // mie cie sie w „*Księgach o gospodarstwie*” Piotra Krescentyna z 1549 roku, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20 (40), z. 1, s. 127–148.
- Osiewicz Marek (2013b), *Wariantywność graficzna „Książ o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku*, Rys, Poznań.
- Osiewicz Marek (2014a), *Wtórna nosowość antycypacyjna* w „*Księgach o gospodarstwie*” Piotra Krescentyna z 1549 roku, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 2, s. 71–92.
- Osiewicz Marek (2014b), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych* w „*Księgach o gospodarstwie*” Piotra Krescentyna z 1549 roku, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 1, s. 75–94.
- Osiewicz Marek (2014c), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych* w „*Księgach o gospodarstwie*” z 1549 roku (*oboczność* biał- // biały- oraz wariantywność w zakresie kontynuantów grup *sř, *zř, *žř, *(s)тѣ i *(z)дѣ), „*Slavia Occidentalis*”, s. 55–77.
- Pankowicz Anna (1979), *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego* (Piotr Krescentyn, „*Księgi o gospodarstwie...*” Kraków 1549 r.), „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Historia Rolnictwa”, z. 4, s. XX–XX.
- Piekarski Kazimierz (1930), *Miscellanea bibliograficzne*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 4, s. 415–443.
- Rzepka Wojciech Ryszard (1985), *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVIII wieku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Rzepka Wojciech Ryszard, Wydra Wiesław (1984), *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Ossolineum, Wrocław.
- Urbańczyk Stanisław (1968), *Rola wielkich pisarzy złotego wieku na tle innych czynników kształtujących normy języka literackiego*, w: tegoż, *Szkice z dziejów języka polskiego*, PWN, Warszawa, s. 155–186.
- Zwoliński Przemysław (1960), *Uwagi o języku Marcina Bielskiego*, w: *Odrodzenie w Polsce*, t. III: *Historia języka. Część pierwsza*, red. Maria Renata Mayenowa, Zenon Klemensiewicz, PIW, Warszawa, s. 61–106.

Marek Osiewicz

**The *ir // er* ($\leq *f$) alternation in *Księgi o gospodarstwie*
(Krakow 1549, Helena Unglerowa)**

This article is a continuation of research into the textual differentiation of the distribution of the variant phonetic forms in *Księgi o gospodarstwie* by Piotr Krescentyn of

1549. The analysis includes forms with the *ir // er* ($\leq *f$) groups. While the diversity of the textual distribution of the surveyed forms pertains to only six roots: *-m_rv-*, *-v_rb-*, *-p_rv-*, *-c_rn*, *-tv_rz-*, *-v_rx-*, it is quite considerable as it encompasses 10 textual areas coinciding with the text segmentation typical of previous (graphic and phonetic) analyses. Three text layers indicate the typesetter's intervention. As for the analysed form, the part containing the 381a–R10v quarts was the most standardised chunk of the text; it is also quite conservative with respect to the solutions in the area analysed. The analysis also demonstrates that the demarcation line between the Q and R quarts, as indicated by Kazimierz Piekarski on the basis of a typographic analysis, coincides with the demarcation line of phonetic phenomena.

KEYWORDS: Polish language of the 16th century; 16th century prints; linguistic variants; linguistic standard; historic phonetics.

dr hab. Marek Osiewicz – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; specjalizacja: historia języka polskiego; zainteresowania naukowe: polszczyzna 1. połowy XVI wieku, grafia, fonetyka, fonologia i morfologia historyczna, metodologia badań językoznawczych.